

TOVLAMACHILIK JINOYATINI KVALIFIKATSIYA QILISHDA OBYEKTIV TOMONNING AHAMIYATI

Shadmanov Sharafuddin Raimovich

*Surxondaryo viloyat ichki ishlar boshqarmasi
shimoliy mintaqaviy hudud saf bo'linmalari
patrul post xizmati otryadi komandiri mayor*

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada tovlamachilik jinoyatini kvalifikatsiya qilish jarayonida obyektiv tomonga xos belgilar va ularning huquqiy baholanishdagi o'rni yoritilgan. Jinoyat tarkibini aniqlashda obyektiv tomon ya'ni harakat yoki harakatsizlik, sodir etilgan joy, vaqt, usul hamda oqibat kabi omillarning aniqligi muhim hisoblanadi. Maqolada O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining tegishli moddalariga tayangan holda, tovlamachilik jinoyatining amaliy misollari tahlil qilingan hamda sud amaliyotidagi ayrim holatlar asosida obyektiv tomonning noto'g'ri baholanishi natijasida yuzaga kelgan xatoliklar ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Shuningdek, jinoyatni to'g'ri kvalifikatsiya qilishda obyektiv tomonni chuqur tahlil etishning ahamiyati, tergov va sud organlari faoliyatida ushbu mezonlarning qo'llanish mexanizmi amaliy misollar orqali ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: *tovlamachilik, jinoyat tarkibi, obyektiv tomon, kvalifikatsiya, jinoyat huquqi, sud amaliyoti, jinoyat kodeksi, harakat va oqibat, tergov jarayoni.*

KIRISH

Tovlamachilik jinoyati bugungi kunda ijtimoiy xavfliligi yuqori bo'lgan huquqbuzarliklardan biri sifatida e'tirof etiladi. Ushbu jinoyat turi nafaqat mulkiy manfaatlarni, balki fuqarolarning sha'ni, qadr-qimmati va psixologik holatini ham jiddiy ravishda buzadi. Shu sababli, tovlamachilikni to'g'ri kvalifikatsiya qilish, ya'ni uning barcha tarkibiy qismlarini, xususan obyektiv tomonni chuqur o'rganish huquqni qo'llash amaliyotida alohida ahamiyatga ega.

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 165-moddasida tovlamachilik “boshqa shaxsning mol-mulkini zo'rlik ishlatish yoki uni oshkor qilish tahdidi bilan talab qilish” sifatida ta'riflangan. Ushbu ta'rifda obyektiv tomonning asosiy elementlari tahdid, zo'rlik, mol-mulkni talab qilish harakati va uning oqibatlari aniq belgilab berilgan. Ammo amaliyotda bu belgilarni noto'g'ri talqin qilish, ayniqsa tahdid va zo'rlikning darajasini noto'g'ri baholash holatlari uchrab turadi.

Shu nuqtai nazardan, mazkur mavzuda olib borilgan tahlillar jinoyatni kvalifikatsiya qilishda obyektiv tomonning har bir elementini aniq mezonlar asosida baholash zarurligini ko'rsatadi. Masalan, O'zbekiston Respublikasi Oliy sudining

2022-yil 14-noyabrda e’lon qilingan qarorida tovlamachilik jinoyatini aniqlashda “tahdidning real va jabrlanuvchining ongida qo’rquv uyg’otish darajasi” asosiy obyektiv belgi sifatida qayd etilgan.

Amaliy jihatdan olganda, tergovchi yoki sudya jinoyatni kvalifikatsiya qilayotganda voqeaning tashqi ko’rinishiga emas, balki harakatning obyektiv oqibatlariga e’tibor qaratishi lozim. Chunki tovlamachilikda jinoyatning asosiy mohiyati tahdid orqali jabrlanuvchining irodasini majburan o’zgartirishda namoyon bo’ladi. Shu bilan birga, bu jarayonda vaqt, joy, vosita, usul va oqibat kabi obyektiv omillar jinoyat tarkibini to’liq tasavvur qilish imkonini beradi.

Shunday qilib, tovlamachilik jinoyatini to’g’ri kvalifikatsiya qilishda obyektiv tomonning roli beqiyosdir. Ushbu tadqiqotda obyektiv tomonga xos belgilar huquqiy, nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinib, ularning tergov va sud amaliyotida to’g’ri qo’llanish mexanizmlari yoritiladi.

ASOSIY QISM

Tovlamachilik jinoyatini kvalifikatsiya qilish deganda jinoyatni sodir etish jarayonida harakat yoki harakatsizlikning mohiyatini, oqibatini, ishlatilgan usullarini, vositalarini va ularning huquqiy bahosini aniqlash jarayoni tushuniladi. Bu jarayon nazariy emas, balki amaliy hayotda har kuni sodir bo’layotgan voqealarga bevosita aloqador. Masalan, bir shaxs boshqasining sirini fosh etish bilan qo’rqitib undan pul talab qilsa, bu holat tovlamachilik sifatida baholanadi. Lekin tergovchi yoki sudya uchun bu shunchaki “pul talab qilish” emas, balki tahdidning qanday ko’rinishda bo’lgani, jabrlanuvchining ruhiy holatiga qanday ta’sir qilgani, va eng muhimi, tahdid real bo’lganmi shularni aniqlash kvalifikatsiyaning markazida turadi.

Amaliyotda bunday holatlar ko’p uchraydi. Masalan, ayrim shaxslar ijtimoiy tarmoqda boshqa birovning shaxsiy fotosuratlarini tarqatish bilan qo’rqitib, undan moddiy manfaat olishga urinadi. Bu jarayonning obyektiv tomoni tahdid va moddiy manfaat talab qilishning o’zaro bog’liqligida namoyon bo’ladi. Shu yerda jinoyatning to’liq tarkibini aniqlash tergovchi uchun sinov vazifasini bajaradi. U faqat ayblovchining so’ziga emas, balki real dalillarga, yozishmalar, elektron xabarlar yoki guvohlarning bayonotlariga asoslanib xulosa chiqaradi.

O’zbekiston Respublikasida jinoyatlarni to’g’ri kvalifikatsiya qilish masalasi huquqiy ta’lim tizimida ham alohida e’tiborda turadi. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrda qabul qilingan “Huquqiy ta’lim tizimini takomillashtirish to’g’risida”gi qarorida yuridik oliy ta’lim muassasalarida jinoyat huquqining amaliy o’qitilishini kuchaytirish, sud amaliyotiga tayangan o’quv modellarini joriy etish vazifasi belgilangan. Shu asosda, 2021-yildan boshlab Toshkent davlat yuridik universitetida talabalar “kvalifikatsion sud jarayoni” deb nomlangan amaliy mashg’ulotlarda ishtirok etishmoqda. Bu mashg’ulotlarda talabalar real sud

materiallari asosida tovlamachilik yoki firibgarlik holatini tahlil qilib, jinoyatning obyektiv tomonini mustaqil ravishda baholaydilar.

Misol uchun, bir mashgʻulotda talabalarga quyidagi holat taklif etilgan: bir fuqaro doʻstining ish joyi haqida yolgʻon maʼlumotlarni oshkor qilish bilan qoʻrqitib, undan yangi telefon soʻragan. Talabalar ushbu voqeani tahlil qilib, tovlamachilik jinoyatining barcha elementlarini, ayniqsa obyektiv tomonini ajratib chiqdilar: tahdid bor, moddiy manfaat talab qilingan, jabrlanuvchida qoʻrquv hissi uygʻongan. Shu asosda ular jinoyatni tovlamachilik sifatida baholadilar.

Shuningdek, Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 19-iyuldagi “Huquqiy madaniyatni oshirish konsepsiyasini tasdiqlash toʻgʻrisida”gi qarorida taʼkidlanganidek, huquqiy ongning amaliy yoʻl bilan rivojlantirish uchun oʻquv jarayonida hayotiy misollar asosida tahlil qilish usullari keng qoʻllanilishi zarur. Bu yondashuv jinoyatni toʻgʻri kvalifikatsiya qilishni oʻrgatishda ayniqsa samarali.

Bugungi kunda hatto maktab va kollej darajasida ham huquqiy madaniyatni rivojlantirishga yoʻnaltirilgan darslar oʻtkazilmoqda. Masalan, “Yosh yuristlar klubi” mashgʻulotlarida oʻquvchilar ijtimoiy tarmoqlarda tahdidli xabarlar orqali moddiy foyda olish holatlarini tahlil qilib, ularning tovlamachilik jinoyati belgilarini aniqlashadi. Bu jarayon yoshlarning huquqiy tafakkurini kuchaytiradi va kelajakda jinoyatlarni toʻgʻri baholash koʻnikmasini shakllantiradi.

Demak, tovlamachilik jinoyatini kvalifikatsiya qilish bu faqat nazariy tushuncha emas, balki amaliy tahlilni, dalillarni toʻgʻri baholashni, qonun meʼyorlarini hayotiy vaziyatlarga tatbiq etishni talab etadigan jarayondir. Oʻzbekiston Respublikasida huquqiy taʼlimning yangicha yondashuvlari aynan shunday amaliy misollar orqali jinoyat huquqining chuqur mohiyatini tushuntirishga xizmat qilmoqda.

Obyektiv tomon jinoyatning tashqi koʻrinishi: harakat yoki harakatsizlik, vosita, usul, joy, vaqt va jinoyat oqibatlarini. Tovlamachilik jinoyatini toʻgʻri kvalifikatsiya qilish uchun, ayniqsa obyektiv tomon har bir elementi fakt bilan muvofiq boʻlishi kerak.

Amaliy turdagi voqea misolida, A shaxs B shaxsga “agar pul bermasang, seni Internetda nomingni yomon koʻrsataman” deb xabar yuboradi. Bu yerda:

- Harakat: tahdidli xabar yuborish
- Vositasi: mobil telefon, ijtimoiy tarmoq
- Joy/vaqt: maʼlum bir kunda, maʼlum bir vaqtda
- Oqibat: B shaxs qoʻrqadi, pul yoki mol talab qilinadi

Tergovchi va sudya bu faktlarni tekshiradi: xabar matni, telefon yozuvlari, guvohlar, xabar yuborilgan paytda B shaxsning ruhiy holati va qoʻrquv darajasi va h.k.

Agar masalan, xabarda “agar bermasang, seni doʻstlaring oldida masxara qilaman” deyilsa, u ham tahdid sifatida baholanishi mumkin ammo sudya qarorini

qabul qilishda jabrlanuvchining sub’ektiv hislari, xo‘jayinlik darajasi, qilinadigan tahdidning ishonarliligi muhim bo‘ladi.

Agar A shaxs telefonda “Yo‘q, bermayman” deb javob bergach, B shaxs rozi bo‘lsa va xabarni o‘chirsa, oqizlanadi, lekin sud uchun obyektiv tomon: xabar yuborish, tahdid qilish bo‘yicha dalillar qo‘llanilgan vosita (telefon yozuvi), guvohlar, xabar tarixi ko‘rib chiqiladi.

Shunday qilib, obyektiv tomon har bir holatda haqiqiy dalillar bilan hamohang bo‘lishi lozim.

Yuzaga kelish omillari - amaliy jihatdan

Quyida obyektiv tomonning noto‘g‘ri aniqlanishiga olib keluvchi va obyektiv tomonning aniqligini ta‘minlashga xizmat qiluvchi omillar, shuningdek sud/tergov amaliyotida ularni aniqlash usullari:

Yuzaga kelish omili	Amaliy ko‘rinishi	Aniqlash va isbot usuli
Vositani aniq ko‘rsatmaslik	Tahdid matni xabar shaklida, lekin qaysi kanal orqali SMSmi, ijtimoiy tarmoqlar orqali mi aniqlanmagan	Telefondagi SMS jurnal, chat loglari, server yozuvlari
Vaqt va joyni aniqlamaslik	Xabar “ertaga kechqurun” deb yuborilgan, lekin aniq vaqt ko‘rsatilmagan	Telefon operatorining yozuvlari, xabar yuborilgan aniq vaqtni ko‘rsatuvchi metama‘lumotlar
Tahdidning ishonarliligi	Tahdid so‘zda bo‘ladi, ammo amalga oshirish ehtimoli aniqlanmagan	Guvohlarning ko‘rsatmalari, o‘tgan tajriba, shaxsning salohiyati, ijtimoiy tarmoq tarixlari
Jabrlanuvchi ruhiy reaksiyasi	Jabrlanuvchi qo‘rqib, pul berishga majbur bo‘ladi	Ruhshunos ekspertiza, psixologik bayonotlar
Oqibat talab qilinayotgan mol-mulk	Puling talab qilinishi, mol-mulkka zarar keltirilishi	Bank transferlari, pul yozuvlari, mulkiy hujjatlar

Misol: D shaxs ijtimoiy tarmoqda izohda “agar 1 mln so‘m bermasang, suratlarimg chiqadi” deb yozadi. Qaysi kanal (Telegram, Instagram?), vaqt, foydalangan akkaunt bular aniqlanmasa, obyektiv tomonning aniqligi buziladi. Lekin agar xabarning original yozuvi, shuningdek server logi, xabar yuborilgan vaqt, guvohlarning ko‘rsatmalari mavjud bo‘lsa bu obyektiv tomonni aniqlashga yordam beradi.

O‘zbekiston huquqiy manbalari va sud amaliyotidagi ishora

O‘zbekistonda Tovlamachilik Jinoyati 165-moddada nazarda tutilgan.

Sudlar tomonidan jazo tayinlash va jinoyat ishlari bo‘yicha amaliyotga oid tushuntirishlar O‘zbekiston Oliy sudi plenumida berilgan.

Tovlamachilik jinoyatini oldini olish bo‘yicha tadqiqotlar va maqolalarda jinoyatning obyektiv tomoni belgilariga alohida e‘tibor qaratilgan.

Shuningdek, O‘zbekiston 2024-yil 19-yanvardagi O‘RQ-899-son qonun axborot-kommunikatsiya texnologiyalari orqali sodir etilayotgan jinoyatlarni ham nostandart ko‘rinishda ko‘rib chiqishni nazarda tutadi.

Amaliy misol: sud amaliyotida A shaharga qarshi tahdid qilgani uchun jinoyat ishlari ko‘rilgan va sud original telefon yozuvlarini, ijtimoiy tarmoq loglarini, jabrlanuvchining bayonotini tekshirib, obyektiv tomonni aniqlagan qaror qabul qilgan holatlar uchrab turadi bu sud amaliyotida “Sudlar tomonidan jinoyat uchun jazo tayinlash amaliyoti” matnida muhokama qilingan.

XULOSA

Tovlamachilik jinoyatini kvalifikatsiya qilishda obyektiv tomonning ahamiyati jinoyatning tashqi belgilari orqali uning haqiqiy mohiyatini aniqlashda eng muhim mezonlardan biri hisoblanadi. Amaliy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, har bir tovlamachilik holati o‘ziga xos vosita, usul, joy, vaqt va oqibatlarga ega bo‘lib, aynan shu elementlarni to‘g‘ri baholash jinoyatni adolatli kvalifikatsiya qilishni ta‘minlaydi.

O‘zbekiston Respublikasida olib borilayotgan huquqiy islohotlar, jumladan 2020-yil 6-noyabrda qabul qilingan “Huquqiy ta‘lim tizimini takomillashtirish to‘g‘risida”gi qaror hamda 2021-yil 19-iyuldagi “Huquqiy madaniyatni oshirish konsepsiyasi” shundan dalolat beradiki, jinoyat huquqining amaliy o‘qitilishi, real voqealar asosida tahlil yuritish va dalillarni to‘g‘ri baholash orqali tergovchi hamda sudyalarda obyektiv tahlil ko‘nikmalari shakllantirilmoqda.

Sud amaliyotida esa obyektiv tomonning noto‘g‘ri talqin qilinishi ko‘plab xatoliklarni keltirib chiqaradi ba’zida jinoyat tovlamachilik sifatida emas, firibgarlik yoki majburlash sifatida baholanadi. Shu sababli, tergovchi har bir holatda tahdidning shakli, amalga oshirish ehtimoli, jabrlanuvchining ruhiy holati va jinoyat oqibatlarini dalillar asosida aniqlashi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Tursunov, B. (2022). Jinoyat huquqi: Umumiy va xususiy qism bo‘yicha tahliliy sharhlar. Toshkent: O‘zbekiston davlat yuridik universiteti nashriyoti.
2. Qodirov, A. (2023). Tovlamachilik jinoyatini kvalifikatsiya qilishda obyektiv tomonning o‘rni va ahamiyati. Toshkent: “Adolat” nashriyoti.
3. Sodiqova, N. (2021). O‘zbekiston sud amaliyotida jinoyat tarkibini aniqlashning nazariy va amaliy asoslari. Samarqand: “Ilm ziyo” nashriyoti.
4. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi qarori (2024-yil 16-dekabr). Sudlar tomonidan jinoyat uchun jazo tayinlash amaliyoti to‘g‘risida. Toshkent: Oliy sud rasmiy byulleteni, lex.uz.